

Osmanlı Klasik Döneminde Vakıf Yapıların Korunmasında Onarım Aşamaları

Repairing Processes of Protected Foundation Buildings in Classical Ottoman Era

İbrahim YILMAZ

Hisar Mimarlık, Bursa, Türkiye

Özet

Osmanlı döneminde, sosyal hizmetlerin yerine getirilebilmesi amacıyla vakıf kimliği altında çok sayıda mimari eser inşa edilmiştir. Bu eserler yapıldıkları dönemde ne kadar özenle tasarlanıp inşa edilseler de, zamanla tadilat ve onarımları gerekmiştir. Vakıf yapılarında ortaya çıkan tahribatların onarımı, kurum aracılığıyla sağlanan hizmetlerin kesintiye uğratılmadan sonsuza dek devam ettirilmesi amacını taşımaktadır. Bu bağlamda, Klasik dönemde vakıf yapıların korunması amacıyla geliştirilmiş ve onarım sonrası hesap verilebilirliğin temel alındığı bir onarım mekanizması bulunmaktaydı. Bu mekanizmada yapıların korunmasına yönelik hukuki ve dini kuralların varlığı kadar, onarım eylemlerinin organizasyonunda ve işleyişinde her türlü idari, teknik ve mali altyapının sağlandığı bir onarım süreç sisteminin bulunduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı'nın Klasik dönemlerinde Türk mimarisinin temel taşlarını oluşturan vakıf yapıların, korunmasında ve günümüze ulaşmasında esas neden olan onarım etkinliklerinde kullanılan aşamalar ile aşamalarda yürütülen işlemlerin belirlenmesidir. Araştırmada onarımlarda izlenen süreçler, yönetim mekanizmaları, konuyla ilgili kurum ve kişilerin niteliklerine ilişkin arşiv belgelerinden elde edilen bilgilerle de desteklenerek aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı dönemi, onarım, vakıf yapıları, onarım süreçleri, arşiv belgeleri.

Abstract

In Ottoman era, many architectural pieces of art under the identity of foundation were built with the purpose of fulfilling social services. Although these pieces of art were thoroughly designed and constructed they required repairing within time. The repairing of the damage occurred in foundation buildings aim to provide the continuity of the services provided by the foundation to last forever without fail. In this context there was a repairing mechanism in classical period which was developed with the aim of protecting foundation buildings and in which explanation after repair was taken as a basis. In this mechanism it is observed that there was an administrative, technical and financial support in the organization and processing of the repair works as well as the existence of legal and religious rules.

The aim of this study is to determine the processes run in repair activities which constitute the reason how the foundation buildings (which constitute the foundation stones of Turkish architecture in classical era if Ottoman) were protected and preserved until today and the operations used in those processes. In the research, the stages followed in repairs, administrative mechanisms and the properties of people and authorities related with the subject were conveyed with the support of information gathered from the archive documents.

Key words: Ottoman era, repairing, foundation buildings, repair processes, archive documents

Giriş

Türk mimarisinin temelini oluşturan vakıf yapıların ortaya çıkmasında vakıf kurumlarının etkisi büyük olmuştur.¹ Osmanlı döneminde sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamın önemli parçası olan vakıf yapıları, sultanlar başta olmak üzere hanedan üyeleri, devletin yüksek kademesindeki memurları ile varlıklı hayırsever vatandaşlar tarafından kurulan vakıflar aracılığıyla inşaa edilmekteydi.² Bu şekilde vakıf kimliği altında gerçekleştirilen cami, medrese, imarethane, hamam, şifahane gibi yapılar, kamu yararı bulunan ve kamunun kullanımına açık eserlerdir.³ Diğer yandan, vakıf kurumunun hukuki, ekonomik, sosyal ve dini yönleri incelendiğinde, yapıların meydana getirilmesinde olduğu gibi, bu yapıların korunmasında da en önemli kaynağın vakıf kurumunun kendisi olduğu görülmektedir. Vakıf kimliği altında yatan temel kavram sonsuza dek hizmet etme anlayışıdır.⁴ Bu durum, kurum aracılığıyla karşılanan toplumsal hizmetlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi anlamına geldiği gibi vakfın kişiye, topluma ve devlete sağlamış olduğu maddi ve manevi faydalarının da sürekliliği anlamına gelmekteydi. Bu bağlamda, vakıf kurumu aracılığıyla yürütülen hizmetlerin kesintiye uğratılmadan devam ettirilmesinde gerekli olan önemli öge, bu hizmetlerin yerine getirileceği vakıf yapılarının korunmasıdır. Bu nedenle, vakıf yapılarında kullanım süreci içerisinde değişik etkenlere bağlı olarak meydana gelen tahribatların onarımı, vakıf yapısının işlevsel sürekliliğinin devam ettirilmesi amacını taşımaktadır.⁵

Osmanlı klasik döneminde vakıf yapıların onarımları, vakıf tarafından ve vakfiyelerde belirlenmiş şartlara uygun, katılımcı onarım süreçleri kullanılarak gerçekleştirilmekteydi.⁶ Vakıf yapılarında onarım ihtiyacının ortaya çıkmasıyla birlikte, yapının onarılması ve sonrasında işlevini yeniden devam ettirmesi arasında geçen zamanda yürütülen aşamalar yasal, ekonomik ve idari işler bakımından oldukça zengin ve disiplinli bir görünüme sahiptir. Onarım faaliyetleri hazırlık, icra ve sonrası olmak üzere 3 aşamada gerçekleştirilmekteydi. Onarım faaliyetlerinde kullanılan bu aşamalar ile aşamalarda yürütülen işlemlerin, Osmanlı klasik çağları olarak adlandırılan 16. yüzyıldan başlayarak, 19. yüzyıl başlarına kadar geçen 300 yılı aşkın bir zamanda fazla değişikliğe uğramadan, adeta gelenekselleşmiş pratikler halinde devam ettirildiği arşiv belgelerinin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Ancak, klasik döneminin sona ermesiyle birlikte devlet, imar ve onarım faaliyetlerinde geleneksel yönetim anlayışını bırakarak batılılaşma etkisi altında yeniden yapılanma sürecine girmiştir.⁷ Vakıf

¹ Ömür Bakırcı, "Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı ile İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması" *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S. X, Ankara, 1973, s. 113.

² İbrahim Yılmaz, S. Ümit Dikmen, "Osmanlı Döneminde Yapıların Onarım ve Restorasyonunda Tasarım ve Onay Süreci" *23. Uluslararası Katılımlı Yapı & Yaşam Kongresi*, Mimarlar Odası Bursa Şubesi, Bursa, 2011, s. 169.

³ Yılmaz ve Dikmen, *a.g.m.*, s. 169.

⁴ Tuba Akar, "Tanzimat Öncesinde Vakıf Kurumu ve Yapıların Korunması" *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S. 33, Ankara, 2010, s. 90.

⁵ Akar, *a.g.m.*, s. 92.

⁶ Yılmaz ve Dikmen, *a.g.m.*, s. 170.

⁷ A. Şevki Duymaz, "II. Abdülhamit Dönemi İmar Faaliyetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2003, s.30.

yapıların onarım işlerini bir merkezden yürütmek amacıyla, 1826 yılında kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin bünyesinde, 1838 yılında Evkaf Tamirat Müdürlüğü kurulmuştur.⁸ Klasik dönemde bağımsız bütçeleri bulunan ve her biri ayrı bir tüzel kişiliğe sahip vakıfların gelirlerinin devlet hazinesine aktarılması ve bu gelirlerin kamu açıklarının kapatılmasında kullanılması sonucu harap olan vakıf yapıların onarımları için gereken para Evkaf Nezaretince karşılanamamıştır.⁹ Bu yüzden, Osmanlı'nın son dönemlerinde vakıf yapıların onarım ihtiyaçları giderilemez bir hale gelmiştir.¹⁰

Bu bağlamda Osmanlı klasik dönemi, onarımların vakıf sistemi koruma döngüsü içinde icra edildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde, vakıf yapılarında ortaya çıkan onarım ihtiyacı, klasik dönem sonrası merkezi uygulamaların aksine öncelikli olarak ele alınmış, onarımlar yerel ve özerk yapısıyla vakıf kurumu tarafından katılımcı onarım süreçleri kullanılarak yürütülmüştür.

Bu çalışmada, vakıf kurumunun Tanzimat öncesinde, yani vakıfların Evkaf Nezareti altında merkezi bir yapıya bağlanmadan önceki kurumsal yapısı içerisinde, vakıf yapılarının onarım çalışmalarında kullanılan aşamalar ile bu aşamalarda icra edilen işlemlerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Çalışmanın kapsamı, vakıf yapı onarımlarının süreçler halinde yürütüldüğü 16. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıl ilk yarısına kadar devam eden Osmanlı klasik dönemiyle sınırlı tutulmuştur. İncelenen dönemde, vakıf yapıların onarım etkinliklerinde kullanılan süreçlerin ve aşamaların belirlenmesinde, gerek yayınlanmış eserlerden elde edilen, gerekse bu makalede sunulan 16. yüzyıl, 17. yüzyıl ve 18. yüzyıllara ait mahkeme sicillerinden elde edilen arşiv belgelerinin verdiği bilgilerden yararlanılmıştır. Bu belgelerde, sözü edilen yüzyıllarda vakıf yapılarının onarım süreçlerinde yürütülen işlemler, yönetim sistemleri, onarım çalışmalarına katılan kurum ve kişilerin niteliklerine ilişkin bilgiler de bulunmaktadır.

1. Onarımın Gerekliliği, Vakfiyelerde Onarım Şartları ve Rakabe

Osmanlı devletinde onarım çalışmasının genel amacı yapıyı ayakta tutmak, yıkılan kısımları yeniden yaparak biçimsel bütünlüğü sağlamaktır. Kısaca bir tamir faaliyetiydi. Vakıf yapılarında onarım çalışmaları ise, tamir etkinliğinin yanında toplumsal hizmetlerin kesintiye uğratılmadan faaliyetlerin devam ettirilmesi amacını taşımaktadır. Bu bağlamda, kamu hizmetlerine yöneltilmiş olan vakıf kurumunun uzun yıllar hizmet edebilmesi, bu hizmetlerin yerine getirileceği vakıf yapılarının korunmasına, ortaya çıkan onarım ihtiyacının zamanında yapılan uygun müdahalelerle giderilmesine bağlı olmuştur.¹¹ Ayrıca, vakıflar sultanlar, vezirler, yörenin örfi idarecileri tarafından kurulduğundan, inşa ettirdikleri yapıların her zaman bakımlı olması siyasi iradenin gücünün devamlılığını da simgelemektedir.¹²

⁸ Duymaz, *a.g.t.*, s. 39.

⁹ Ertem, *a.g.m.*, s. 48.

¹⁰ Ertem, *a.g.m.*, s. 48.

¹¹ Halim Baki Kunter, "Türk Abidelerinin İdare, Muhafaza, Bakım ve Onarım Mevzuunda Tatbik Edilmiş Olan Esaslar" *Uluslararası I. Türk Sanatları Kongresi*, Ankara, 1959, s. 263

¹² Amy Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmaretine*, Çev. Dilek Şendil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 86.

Osmanlı döneminde kurulan vakıfların düzenlenen vakfiyelerinde, vakfın nitelik ve amacına, yönetim ve işleyiş şekline ait esaslar arasında vakıf gelirlerinin öncelikli olarak vakıf binalarının bakım ve onarımı için ayrılmasını öngören kurucu hükümleri bulunmaktadır.¹³ 14. yüzyıl Osmanlı döneminde kurulan vakıfların onarımla ve onarım personelinin istihdamı ile ilgili olarak vakfiyelerde yer alan şartlarda, onarım konusunun genel bir tutumla ele alınmış olduğu görülmektedir.¹⁴ Tamirata harcanacak para miktarı ve bu konuda çalışacakların sayısı ve maaşları belirtilmemiştir. Ancak bu dönem vakfiyelerinde, onarım masraflarını karşılamak için vakfedilen akarlardan gelen gelirlerin öncelikle hangi yerlerin tamirine harcanacağı açıkça belirtilmiştir.¹⁵ 1385 tarihinde Sultan I. Murat Vakfı için hazırlanan vakfiyede, vakfedilen mülkler ayrıntılı biçimde anlatıldıktan sonra, vakıf akarlarından elde edilecek gelirlerin öncelikle imaretin tamirine harcanmasını şart koşan vakıf kurucusunun hükmü bulunmaktadır.¹⁶ 15. yüzyıldan itibaren düzenlenen vakfiyelerde ise, onarım konusunun daha detaylı vurgulandığı, genel şartların yanı sıra gelirlerden tamirler için ne kadar para ayrılacağı, çalışacak personel ve alacağı maaşlar konusunda detaylı bilgiler verilmeye başlandığı görülmüştür.¹⁷ Bu dönemde özellikle sultan vakfiyelerinde, vakıf görevlileri arasında onarım işlerinde görevlendirilecek vakıf görevlileri arasında onarım işlerinde görevlendirilecek vakıf mimarlarının sayıları ve ücretleri de açıkça belirtilmiştir. 1419 tarihinde Çelebi Sultan Mehmed tarafından kurulan Yeşil Külliye'nin vakfiyesinde, vakıf gelirlerinden günde 20 dirhem paranın onarım ve bakım masrafları için biriktirileceği belirtildikten sonra, vakıf görevlileri arasında onarım hizmetleri için iki mimarın bulunacağı ve her birine günde ikişer dirhem ücret ve ayda birer müd¹⁸ buğday verileceği belirtilmiştir.¹⁹ 1522 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Hafse Sultan'ın Manisa'da imaret, cami, medrese, hankâh ve sıbyan mektebi için kurduğu vakfın hazırlanan vakfiyesinde, medrese, imaret ve zaviyede tamire muhtaç yerleri tamir etmek için mimari ilmine vâkıf bir mimarın bulunacağı ve günde üç dirhem ücret alacağı belirtilmiştir.²⁰

Diğer yandan, onarım çalışmaları öncelikli olarak vakfın kendi gelirleriyle, vakfın parası olmadığı durumlarda devlet hazinesinden sağlanan kaynaklarla gerçekleştirilmekteydi. Ancak, vakfın gelirlerinin yeterli olmadığı durumlarda, onarım sürecinde vakıfta çalışan bütün personelin alacakları bir süre askıya alınmakta idi ki, bu

¹³ Mefail Hızlı, "Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 5, Bursa, 1993, s. 222.

¹⁴ Emre Madran, "Osmanlı Devletinde Eski Eser Ve Onarım Üzerine Gözlemler" *Bellekten*, TTK Yayını, C. XLIX, S. 195, Ankara, 1985, s. 520.

¹⁵ Bakırer, *a.g.m.*, s. 115.

¹⁶ Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, *Bursa Vakfiyeleri 1*, Bursa Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, C. 1, Bursa, 2013, s. 158.

¹⁷ Bakırer, *a.g.m.*, s. 116.

¹⁸ Hububat ve bakliyat gibi kuru besinlerin ölçümünde kullanılan ölçü birimi. İki avucun aldığı tahıl miktarıdır.

¹⁹ Öcalan, Sevim, Yavaş, *a.g.e.*, s. 301.

²⁰ İbrahim Hakkı Konyalı, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Annesi Hafse Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri" *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1969, S. VIII, s.49.

sisteme rakabe denilmektedir.²¹ Rakabede onarım giderleri görevlilere ödenecek ücretlerden önce gelmektedir, mütevellî bunun aksine bir harcama yaparsa, bu tutarı kendisi ödemekle yükümlü kılınmıştır.²² Rakabe sisteminin uygulanabilmesi için, Divan-ı Hümayun'dan iki ayrı onay kararı alınması gerekmektedir.²³ 1576 tarihinde Bursa'da bulunan Kazzazoğlu vakfının mütevellîsi mahkemeye yaptığı müracaatta, medresenin ve medreseye bitişik olan dükkanların onarıma ihtiyacı bulunduğunu belirterek müşâhade edilmesini mahkemeden talep etmiştir.²⁴ Bunun üzerine mahkeme tarafından kurulan heyetin yerinde yaptığı inceleme sonucu, onarımın 17.000 akçeye mal olacağını tespit etmiştir.²⁵ Ancak, vakfın hesapları incelendiğinde onarım için yeterli parası olmadığı tespit edilerek, bir buçuk yıl rakabe olmak kaydıyla onarım kararı verilmiştir.²⁶ Heyetin rakabe kararı ve keşif raporları kadı tarafından Divan-ı Hümayun'a gönderildikten sonra, buradan gelen iki ayrı onay kararı ile onarım ve rakabe uygulamaları yürürlüğe girmiştir.²⁷

2. Onarım Süreçleri

Bütün yapılar tamamlandıktan ve kullanılmaya başlanmasından itibaren yıpranmaya başlarlar ve iyi durumda kalabilmeleri, uzun süre yaşayabilmeleri için sürekli bakım ve onarıma ihtiyaç duyarlar.²⁸ Bu bağlamda, yapılarda onarım süreci onarım ihtiyacının ortaya çıkmasıyla birlikte başlamaktadır. Osmanlı döneminde vakıf yapılarında onarım ihtiyacı genel olarak zamanın ve kullanımın etkisiyle ortaya çıkan aşınmalar, bakımsızlık, deprem, sel ve yıldırım düşmesi gibi doğa olayları, yangınlar, savaşlar, toplumsal olaylar ve insan eliyle verilen hasarlar sonucu ortaya çıkmaktaydı.²⁹ Vakıf yapıların korunması için genellikle sürekli ve belirli periyotlarla bakım usulü benimsenmiştir.³⁰ Böylece, büyük yapısal sorunlar çıkması önceden önlenmekte, kullanım kapasitesi en üst düzeyde tutulmaktaydı.³¹ Buna eşit olarak, esaslı ve büyük onarımlara ancak doğal afetlerden ya da yangınlar ve savaşlardan sonra ihtiyaç duyulmaktaydı.³² Vakıf yapıların yaşam döngüsünde, kullanım süreci içerisinde meydana gelen tahribatların giderilmesi için yapılan onarım çalışmaları, yapının kullanımını belirli bir süre kısmen de olsa kesintiye uğratmaktadır. Klasik Osmanlı döneminde, vakıf yapıların korunmasına yönelik yürütülen onarım etkinliklerinde,

²¹ Mefail Hızlı, "Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 6, Bursa, 1994, s. 56.

²² Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül-Ahlâf fi Ahkâm-il-Evakaf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1977, s. 411.

²³ Hızlı, *Rakabe*, s. 59.

²⁴ Hızlı, *Rakabe*, s. 57.

²⁵ Hızlı, *Rakabe*, s. 57.

²⁶ Hızlı, *Rakabe*, s. 58.

²⁷ Hızlı, *Rakabe*, s. 58.

²⁸ A.Tanju Gültekin, *Yapım Öncesi Süreç*, Palme Yayıncılık, Ankara, 2007, S. 447, s. 34.

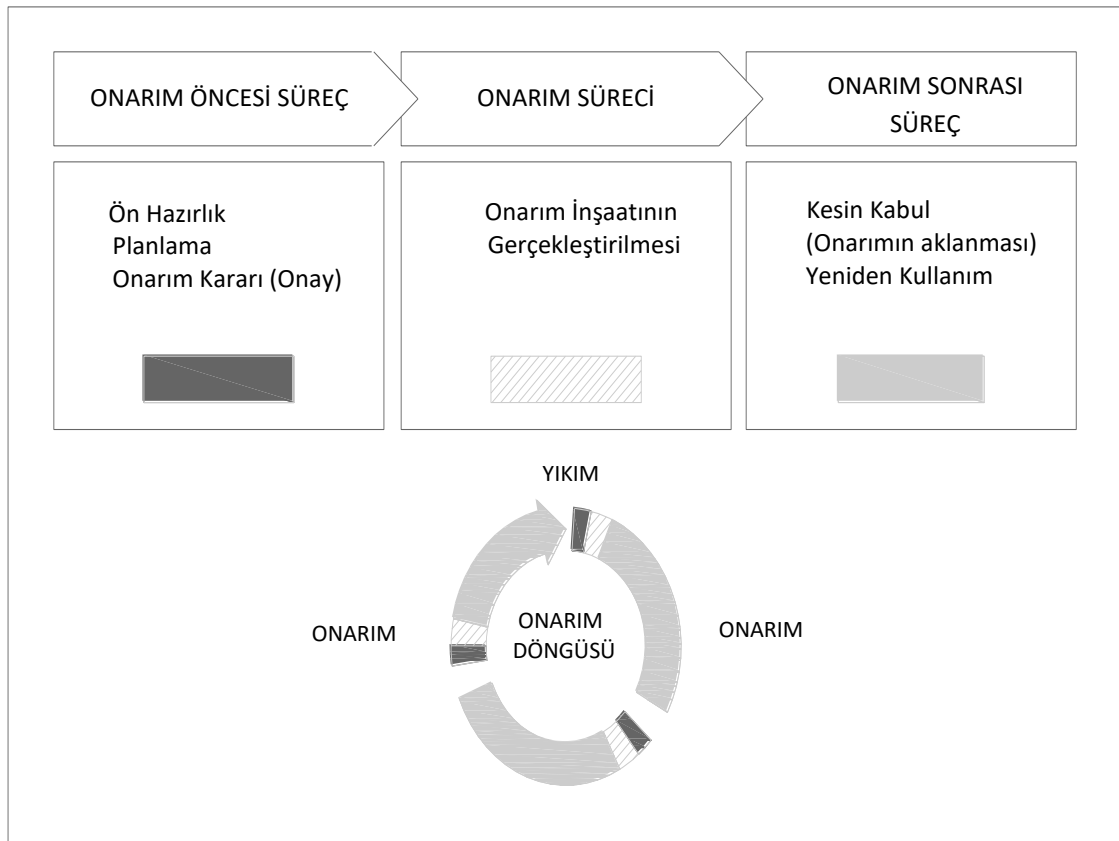
²⁹ Yılmaz ve Dikmen, *a.g.m.*, s. 170.

³⁰ Madran, *Eski Eser ve Onarım*, s. 543.

³¹ Madran, *Eski Eser ve Onarım*, s. 543.

³² Madran, *Eski Eser ve Onarım*, s.543.

günümüzde kullanılan proje yönetimi döngüsüne benzer, alt sistemlerden oluşmuş bir onarım döngü sisteminin bulunduğu görülmektedir. Onarım döngüsünde bulunan alt sistemler birbirini takip eden süreçler haline getirilerek onarım gerçekleştirilmekteydi. Bu bağlamda, klasik çağlarda vakıf yapılarında onarım ihtiyacının ortaya çıkması ile başlayıp, yapının onarılarak onarım sonrası kullanılır hale gelmesine kadar geçen sürede gerçekleşen onarım çalışmalarında üç temel alt sistem aşamasının bulunduğu arşiv belgelerinin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu aşamalar, ön hazırlık ve planlamaların yapıldığı, gerektiğinde onarım projelerinin de hazırlanarak onarım kararının alındığı onarım öncesi süreç, yapının gerçekleştirildiği onarım süreci ve inşaat sonrası kesin kabul yapılarak onarımın aklandığı, bunun sonucunda yeniden kullanımın sağlandığı onarım sonrası süreçlerdir (Çizim 1).

Çizim 1. Osmanlı döneminde vakıf yapıların onarımlarında kullanılan süreçler

2.1. Onarım Öncesi Süreç

Klasik Osmanlı döneminde, vakıf yapıların onarım çalışmalarında onarım öncesi Divan-ı Hümayundan onay alınması gerekmektedir.³³ Onarım öncesi süreç, vakfın mütevellisi ya da diğer görevlileri tarafından mahkemeye yapılan resmi talep ile bu talebin değerlendirilmesi sürecidir.³⁴ Bu süreçte yapının onarıma ihtiyacı olduğu belirtilir, yerinde incelenerek onarıma izin verilmesi mahkemeden talep edilirdi. Yapılan bu talebe karşılık, o yörenin mahkemesi tarafından kurulan heyetin hazırladığı keşif ve raporlar Divan-ı Hümayuna iletilmektedir.³⁵ Divan'da görüşülerek alınan onarım kararı öncelikli olarak o yörenin kadısına gönderilmektedir. Nihai karar mercii olan Divan-ı Hümayundan gelen onarım kararının kadı tarafından vakfın mütevellisine iletilmesiyle birlikte onarım öncesi süreç sona ermektedir. Bu nedenle onarım öncesi süreci, aynı zamanda onarımın onay süreci olarak değerlendirmek mümkündür. Divan-ı Hümayun tarafından verilen onay kararlarında en önemli kriter, onarımın tahmini maliyetlerinin önceden belirlenmesidir.³⁶ Bunun nedeni, onarımla ilgili yapı faaliyetlerinde ortaya çıkabilecek olası suiistimallerin önüne geçilmesi olduğu gibi maliyete ilişkin planlamalarda kontrol imkanı sağlanarak onarımın garanti altına alınmasıdır. Bu amaçla, mahkeme tarafından kurulan keşif heyetinde öncelikli olarak kadı adına bir naip, hassa mimarı, "ehl-i hibre üstâdlar", "ehl-i vukuf kimseler" ve inşaat işlerinden anlayan bigarez Müslümanlar bulunmaktaydı.³⁷ Onarımı yapılacak binayı yerinde inceleyen heyet, öncelikli olarak binanın nerelerinin onarıma ihtiyaç duyduğunu, onarımda ne tür malzemelerin kullanılacağını, ne kadar işçilik ve nakliye gerektiğini tespit ederek, yerinde çıkarttığı onarım metrajlarını günün cari fiyatları ile çarparak onarımın yaklaşık maliyetini belirlemekteydi.³⁸ Daha sonra, heyet tarafından hazırlanan bu keşif ve raporlar çok sayıda şahidin takip ettiği bir oturumda yörenin mahkemesi tarafından tescil edilirdi.³⁹

Bu bağlamda, Klasik Osmanlı döneminde onarım etkinliklerinin en önemli aşamasını oluşturan onarım öncesi onay sürecinde yürütülen tüm çalışmaları yedi aşamaya ayırmak mümkündür. Bu aşamalar onarım öncesi süreçte onarım izni için kullanılan tüm işlemleri oluşturmaktadır. Bu süreçte yürütülen işlemler, işlemlerin gerektirdiği hiyerarşik düzen ve işlemlerde görev alanların yatay ve düşey eksenlerde oluşturdukları ilişkiler ağı, Osmanlı arşiv belgelerinden elde edilen bilgilerin de ışığında süreç şeması halinde Çizim 2'de sunulmuştur.

³³ Günümüze ulaşmış vakıf yapıları korunması gerekli kültür varlıkları olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle, bu yapıların günümüzdeki onarımları, Kültür Bakanlığı'na

bağlı "Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları" tarafından verilen onarım onay kararları ile gerçekleştirilmektedir.

³⁴ Yılmaz ve Dikmen, *a.g.m.*, s. 170.

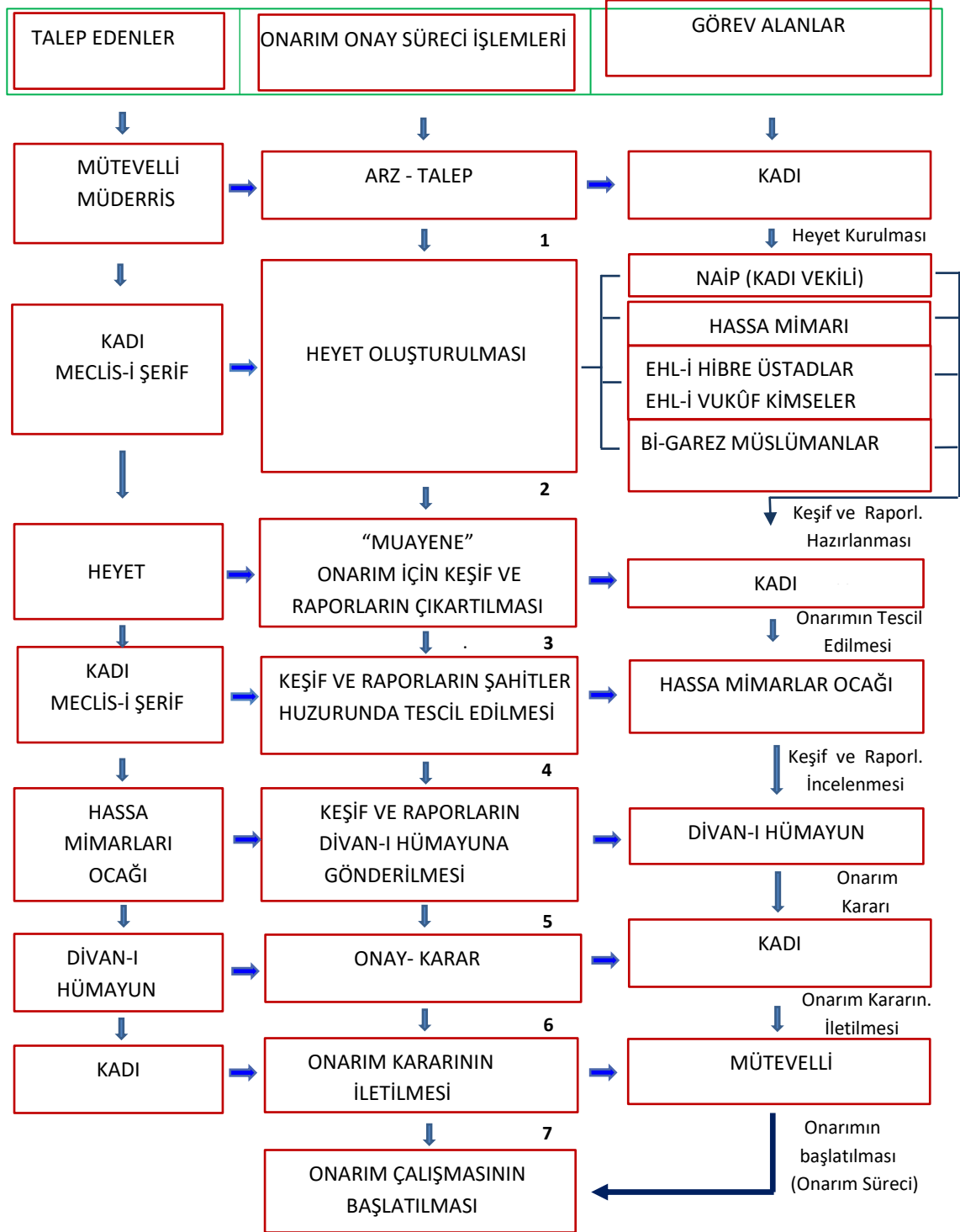
³⁵ Yılmaz ve Dikmen, *a.g.m.*, s. 170.

³⁶ Yılmaz ve Dikmen, *a.g.m.*, s. 170.

³⁷ Hızlı, *İnşa, Tamir ve Restorasyonlar*, s.229.

³⁸ Yılmaz ve Dikmen, *a.g.m.*, s. 171

³⁹ Hızlı, *İnşa, Tamir ve Restorasyonlar*, s.229.

Çizim 2. Klasik Osmanlı döneminde vakıf yapılarında onarım öncesi onay süreç şeması. Çizim 2'de sunulan onarım öncesi onay süreci şemasına göre çıkartılan işlem aşamaları aşağıda açıklanmıştır.

1. Arz ve Talep: Onarımına ihtiyaç duyulan vakıf yapısının bağlı bulunduğu vakfın mütevellisi, vakfın nazırı, bazen müderrisi ya da diğer mürtezikası, yapının bulunduğu yöredeki mahkemeye müracaat ederek yapılarının “harabe-müşrif” olduğunu, ciddi şekilde onarıma ihtiyacı bulunduğunu belirterek, kontrol ve keşif yapılmasını talep etmektedirler.⁴⁰ Mahkemeye yapılan bu talep doğrultusunda, kadı tarafından onarım öncesi sürecin resmi işlemleri başlatılmaktadır.⁴¹ 1572 yılında Çelebi Sultan Mehmet vakıfları arasında yer alan Yeşil Cami ile medresenin “harabe-müşrif” olduğunu, vakfın imaretinde mütevellili olan Mustafa mahkemeye gelerek söylemiş, onarım amacıyla keşif yapılması için talepte bulunmuştur.⁴² Aynı şekilde, 1649 yılında Yıldırım Bayezid vakfı mütevellisi Rıdvan Ağa İbn-i Abdülmennan mahkemeye müracaat ederek, vakfın kapsamında bulunan cami, türbe, medrese ve bimarhanenin bazı bölümlerinin “harabe-müşrif” olduğundan onarıma ihtiyaç duyulduğunu, binaların yerinde incelenerek onarım için keşif yapılmasını mahkemeden talep etmiştir.⁴³ Ayrıca, vakfın yeterli parası bulunmadığı durumlarda, onarım masraflarını kendisi karşılayacağını belirtilerek keşif yapılmasını talep edenler de bulunmaktaydı. Bu konuda elde edilen bir arşiv belgesine göre, 1584 yılı Ekim ayı başlarında, Bursa’da bulunan Sultan Bayezid Vakfı’na ait Pirinç Hanın içinde “harabe-müşrif” durumda bulunan mescidin onarılması için, yöreden el-Hac Halil mahkemeye yaptığı müracaatta onarım masraflarını kendisi karşılayacağını belirtmiş, mescidin yerinde incelenerek keşfinin yapılmasını keşif nâibi Osman bin Ahmed’den talep etmiştir (Belge 1).⁴⁴

⁴⁰ Yılmaz ve Dikmen, *a.g.m.*, s. 170.

⁴¹ Yılmaz ve Dikmen, *a.g.m.*, s. 171.

⁴² Hızlı, *İnşa, Tamir ve Restorasyonlar*, s.227.

⁴³ Hızlı, *İnşa, Tamir ve Restorasyonlar*, s.227.

⁴⁴ Fahru’l-mu’teberin el-Hâc Halil ibn-i el-Hâc İvaz nâm hoca meclis-i şer’-i şerîfde takrîr-i kelâm idüb Mahrûse-i Brûsa’da merhûm ve mağfûrun leh Sultan Bayezid Hân tâbe serah hazretlerinin binâ eylediği hân-ı cedîd-i evvelin içinde olan mescid-i şerîfi cemâate kifâyet itmedüğü bâisden bundan akdem fevt olan Hoca Mîrek nâm kimesne mescid-i mezbûra muttasıl binâ eylediği mescid hâlen harâbe-i müşrif olub tekrar yeniden binâ olunmağa muhtâc olmağın ibtigâ el-livecillehi kendü malımdan binâ idüb ve cânib-i vakfa andan on beş akçe mukâta’a tayin itmek murâdımdır kîbel-i şer’den üzerine varılıb keşif olunmasın taleb iderin didükde kîbel-i şer’den Mevlânâ Osman bin Ahmed ve zeyl-i kitâbda isimleri mestûr olan cemâat ile üzerine varılıb görüldükde fî’l-vâkî’ mescid-i sâninin mihrabı ve sakfı ve kıble cânibinde olan dıvarları harâb olub harâb olduğına bâis nedir deyû suâl olundukda hân-ı mezbûrun emîni olan Mehmed Çelebi ibn-i Hasan Halife ve cemâat-i mezbûre haber virüb mescid-i mezkûrun harâbe-müşrif olması vakfı olmadığındandır şöyle ki el-Hâc Halilü’l-mezbûr mescid-i kadîme müsâvî kendü malından binâ idüb ve kendüye birkaç mahzen icâd idüb yeddlericün cânib-i vakfa ayda on beş akçe mukâta’a takdîr olunub andan hâsıl olan rub’u mescid-i mezbûrun mesârifine vakf u ilhâk eyleye her vechile hayr-ı azîm vâkî’ olunmasını murâd itdiklerinden merkûm el-Hâc Halil dahî üslûb-ı mezbûr üzere binâ eylesine âzîm ve müteahhid olmağın işbu hurûf ketb ü tahrîr olunub yedine def olundı ki vakt-i hâcetde ashâbı idine tahrîren fî evâil-i Şevvâli’l-Mükerrem sene isnâ ve tis’ine ve tis’a mi’e (1584 Ekim ayı başları) Şühüdü’l-hâl; Mevlânâ Osman ibn-i Ahmed, el-

2. Heyet Oluşturulması: Vakıf yapısının “harâbe-i müşrif” olduğu, onarıma ihtiyacı bulunduğu belirtilerek onarım için keşif ve müşahede edilmesi talebi mahkemeye bildirildikten sonra, onarılacak yapının yerinde incelenmesi ve onarım keşfinin çıkartılması amacıyla bir heyet kurulmaktadır. Heyet kadı tarafından oluşturulup onaylanmak durumundadır.⁴⁵ Heyette mahkeme adına kadıyı temsilen “naip” ve hassa mimarlarından bir mimar, “ehl-i hibre üstadlar”, “ehl-i vukuf kimseler” ile bina işlerinden anlayan “bi-garez Müslümanlar” bulunmaktaydı.⁴⁶ Heyette hassa mimarlarından bir mimarın bulunması, mütevellî tarafından gerçekleştirilecek onarım işlerinde olası suiistimallerin önüne geçilmesi için benimsenmiştir.⁴⁷ 15 Aralık 1567 tarihinde, Bursa Ulucami'nin mütevellîsi Hacı Sinan bin Ali, caminin çatısının kurşunları, camları ve pencerelerinin, ayrıca vakfa ait hamamın, dükkânların ve su yolunun tamire ihtiyacı bulunduğunu belirterek keşif ve müşahede yapılması amacıyla yapının yerinde kontrol edilmesini mahkemeden talep etmiştir. Bunun üzerine kadı Mevlânâ Habîb Halîfe tarafından, erbâb-ı vukufdan Üstâd Ahmed bin Dâvud, el-Mi'mâr ve bazı bî-garez müslümanlardan oluşan bir heyet kurulmuştur (Belge 2).⁴⁸ 1732 yılında Orhangazi vakıflarından cami, medrese ve türbenin onarımları için, keşif ve müşahede olunması talebiyle vakıf mütevellîsi Hacı Ali Ağa İbn Ahmet tarafından mahkemeye yapılan müracaat üzerine, kadı tarafından hassa mimarlarından Yakubzade Seyyid Said efendi ve halifesi Mehmed bin Mustafa ve bina işlerinden anlayan bi-garez müslümanlardan oluşan bir heyet kurulmuştur.⁴⁹ 1761 yılında Çelebi Sultan Mehmet Vakfına ait, cami, türbe ve medresenin kubbeleri ve sair kârgirlerinin onarımı için mahkemeye yapılan keşif talebine karşılık, Bursa Kadısı tarafından vekil olarak naip es-Seyyid Ali Efendi ile hassa mimarı ve hülefası ve sair ebniye-i sukûf ahvaline vakıf olan bi-garez müslümanlardan ve ehl-i hibre üstadlardan oluşan bir heyet kurulmuştur.⁵⁰

3. Onarım tespitinin yapılması ve keşfin çıkartılması; Onarım öncesi onay sürecinin en önemli aşaması, onarılacak yapının yerinde tespit edilerek onarım keşfinin çıkartılmasıdır. Bu amaçla, onarım talebine istinaden mahkeme tarafından kurulan

---

Mülâzım es-Seyyid Ömer ibn-i es-Seyyid Şa'ban, Hoca Yahşî ibn-i Durmuş Selim bin Ahmed, el-Hac Ramazan ibn-i Yusuf, El-Hâc Ca'fer ibn-i Mustafa ve gayruhum. B.K.S. B-129, s. 139.

⁴⁵ Madran, *Eski Eser ve Onarım*, s.527.

⁴⁶ Yılmaz ve Dikmen, *a.g.m.*, s. 171.

⁴⁷ Şerafettin Turan, “Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları” *Tarih Araştırmaları Dergisi* 1, Ankara, 1963, s. 170.

⁴⁸ “Oldur ki; Mahrûse-i Brusâ'da câmi-i şerîf-i kebîrin hâlen mütevellîsi olan halefî'l-a'yân Hacı Sinan bin Ali meclis-i şer'-i şerîfe hâzır olub câmi-i şerîfin sakfının kurşunu ve camları ve pencereleri ve evkafından hamam ve dekâkin ve mecrâ-yı mâ tamâm termîm ve tamîre muhtâcdır hâlen görünmesin taleb iderim deyücek kibel-i şer'den Mevlânâ Habîb Halîfe ve erbâb-ı vukufdan Üstâd Ahmed bin Dâvud el-Mi'mâr ve bazı bî-garez Müslümanlar irsâl olunub görüldükde fi'l-vâki' zikrolunan yerlerin tamâm termîm ve ta'mîre muhtâc yerlerin olduğu mukarrer olub tahmîn-i sahîh ile tahmîn olundukda cem'an yigirmi yedi bin beş yüz akçe masraf vefâ eyleyüb hâlen termîm ve ta'mîri mühim ve lâzımdır deyû haber virdiklerinde mâ vaka'a bi't-taleb”. B.K.S. A-94, s. 36.

⁴⁹ Hızlı, *İnşa, Tamir ve Restorasyonlar*, s. 228.

⁵⁰ Muzaffer Erdoğan, “Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri” *Vakıflar*

Dergisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1968, s. VII, s. 197.

heyet, yerinde yaptığı incelemelerde binanın nerelerinin onarıma ihtiyacı bulunduğunu, bunun için ne tür malzemelerin kullanılacağını, malzeme miktarlarını ve piyasada geçerli cari fiyatlarını, onarımın ne kadar usta, neccar ve diğer çalışanlarla yapılabileceğini kalem kalem yazarak onarımın yaklaşık maliyetini içeren keşif ve onarım raporlarını hazırlayarak bunu mahkemenin görüşüne sunarlardı.⁵¹ Vakıf yapıların onarımlarında, yapım öncesi hazırlanan keşiflerde asıl amaç, onarımın yaklaşık maliyetinin önceden belirlenmesidir. Bunun nedeni, onarımla ilgili yapı faaliyetlerinde ortaya çıkabilecek olası suiistimallerin önüne geçilmesi olduğu gibi, onarımın gerektirdiği parasal kaynakların nereden ve nasıl sağlanacağını önceden belirlenerek yatırımın garanti altına alınmasıdır. Bu sayede de yapım öncesi süreçte, özellikle maliyete ilişkin işlemlerde planlanma ve kontrol olanağı sağlanarak, yapım sonrası hesap verilebilirliğin sağlanmasıdır. 1552 tarihinde, Yeşil Cami'nin yapıldığı günden beri tam 132 yıldır hiç yenilenmeyen kubbe kurşunlarının yenilenmesi gerektiği talep edilmiş, bu talebe karşılık hassa mimarı, ehl-i vukuf ve bi-garez müslümanlardan oluşan heyetin yerinde yaptığı incelemede onarımın 10.000 akçeye çıkacağı keşif olunmuştur.⁵² 15 Aralık 1567 tarihinde, Bursa Ulucami'nin çatı kurşunları ile cam ve çerçevelerinin, vakfa ait hamam, dükkanlar ve su yolunun tamiri için, hassa mimarı ve ehl-i vukûf ile yapılan keşifte, onarımın yaklaşık maliyetinin 27 500 akçe olacağı hesaplanmıştır.⁵³ 13 Aralık 1677 tarihli diğer bir arşiv belgesine göre, Sultan Bâyezid vakıflarından Piriç Han'ın mütevellî vekili Mustafa Efendi mahkemeye gelerek, hana ait odaların döşeme tuğlalarının, odalarda bulunan ocakların, ayrıca tahta keniflerin, merdivenin, ahırın kemer ayakları ve han ana giriş kapısı çatısının harap olduğunu ve onarıma ihtiyacı bulunduğunu belirtmiş, yapının yerinde kontrol edilerek yaklaşık maliyetinin çıkartılması amacıyla keşif yapılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine mahkemeden sorumlu kadı Mevlânâ Mustafa Efendi tarafından, hâssa mi'mârî kaim-i makâmî olan el-Hâc Mustafa ibn-i Abdullah ile ehl-i hibre üstadlar", "ehl-i vukuf kimseler" ile bina işlerinden anlayan bî-garez müslümanlardan oluşan bir heyet kurulmuştur. Heyetin yerinde yaptığı incelemede, yapılacak olan imalatlar ve onarım miktarları tek tek belirlenmiştir. Belirlenen onarım miktarları günün cari fiyatları ile çarpılarak yapılan hesaplamada onarımın yaklaşık maliyetinin bir yük 13 350 akçe⁵⁴ olacağı tespit edilmiştir (Belge 3).⁵⁵ Piriç Han'ında 13 Aralık 1677 tarihinde yapılacak

⁵¹ Yılmaz ve Dikmen, *a.g.m.*, s. 171.

⁵² Doğan Yavaş, " Bursa Yeşil Cami'de Yapılan Onarımlar" XIV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Konya, 2011, s. 632.

⁵³ B.K.S. A-94, s. 36. Heyet oluşturulması bölümünde sunulan Belge 2' de belirtilmektedir.

⁵⁴ Bir yük 100 000 akçedir. Buna göre onarım maliyeti 113 350 akçedir.

⁵⁵ Dâru's-saltanatî'l-aliyye-i Kostantıniyye'de âsûde olan cennetmekân firdevs-âşiyân merhûm ve mağfûrun leh Sultan Bâyezid Hân tâbe serah hazretlerinin imaret-i âmireleri evkâfından olup mahrûse-i Burûsa'da vâkı' Piriç Hanı dimekle ma'rûf hanının nâzırı ve evkâf-ı mezbûr mütevellîsinin tarafından vekîl-i müsecceli olan mefharu'l-hutabâ Mustafa Efendi ibnü'l Merhûm Mehmed Efendi meclis-i şer' de takrîr-i kelâm ve bast-ı merâm idüp hân-ı merkûmda vâkı' odaların müste'cirleri olan işbu hâzirûn-ı bi'l-meclis el-Hâc İvaz bin Yûsuf ve el-Hâc Mustafa bin el-Hâc Mehmed ve Ahmed Çelebi ibn-i Mehmed ve el-Hâc Mustafa bin Ali ve el-Hâc Mustafa bin Mehmed ve İbrahim bin el-Hâc Mehmed ve es-Seyyid Ali Çelebi ibn-i es-Seyyid Mirza ve el-Hâc Ali bin Ahmed ve Ahmed bin Abdullah ve el-Hâc Mehmed bin Abdülkadir ve el-Hâc Hasan ve sâirleri mütemekkin oldukları odalarının içerüsüne bast olunan tuğlası ve pencerelerinin ağaç

onarım için, keşif heyetinin onarım öncesi yerinde yaptığı ölçümlere göre çıkarttığı onarım kalemleri, miktarları, birim fiyatları, yaklaşık maliyetleri ve onarımın toplam bedelini içeren keşif örneği aşağıda tablo 1’de sunulmuştur.

çerçeveleri ve kanadları ve ocakları ve üzerine bast olunan kurşunun bazısı fevkâni ve tahtânide vâkı’ kenîfleri ve ahûrda vâkı’ kemer ayakları ve nerdübânları ve kebîr kapunun sakfı ve ba’zı mevâzı’ı mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı a’vâm ile harâb olmağla ve hân-ı mezbûrun odalarında mütemekkin olmaktan mezbûrûn ve misâferet vechi üzere sâkin olanlar ahurına atlarını bağlamakdan ibâ iderler taraf-ı şer’den mahalline varılıp harâbe olan mevâzı’ı ne mikdar akçe ile ta’mir olunur tahmîn-i sahîh ile tahmîn olunması matlûbımdır didikde sûb-ı şer’den Mevlânâ Mustafa Efendi irsâl olunup ol dahî medîne-i mezbûrede hâssa mi’mârı kaim-i makâmı olan el-Hâc Mustafa ibn-i Abdullah ve zeyl-i vesîkada muharreru’l-esâmî olup emr-i bina ve sukufa vukufı olan bî-garez müslimîn ile mahall-i mezbûra varup akd-i meclis eyledikde mi’mâr-ı mezbûr hân-ı merkûmun fevkânide vâkı’ imâret ve meremmete eşedd ihtiyâc ile muhtâc olan on beş bâb odadan her bir odaya dörder yüz ellışer döşeme tuğla ve kirec ve horâsan ve ocak yaşmağı ve bacası ve pencerelerine ağaç çerçeve ve tahta kanadıyla ve üstâdiye ve ırgâdiyesiyle bin yedişer yüz yigirmişer akçeden yigirmi beş bin sekiz yüz akçe ve fevkânî ve tahtânide vâkı’ kenîflerin kapuları ve sakıflarının ba’zı mevâzı’ına ve içerüsine bast olunan kayganlarını ta’mire altı bin akçe ve fevkânide vâkı’ odaların cânib-i şimâlî ve şarkîsinin önünde olan sofalarından imâret ve meremmete eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olan on yedi aded odanın her birine müceddeden bast lâzım gelen tuğla ve ba’zı mevâzı’ına kaygan ve kirec ve horâsan ve üstâdiye ve ırgâdiyesiyle beşer yüz akçeden sekiz bin beş yüz akçe ve hân-ı mezbûrun kapusunun elli beş zirâ’ sakfının her bir zirai tahta ve direk ve mismar ve kara çivi ve üstadiyesiyle yüz yigirmişer akçeden altı bin altı yüz akçe va hân-ı mezbûrun ahurı içinde vâkı’ on beş aded kemer ayaklarının her bir ayağıyla kesme arşuna ve yigirmi sekiz ayak nerdübânın her ayağına kesme arşun taş ve kirec ve horâsan ve üstâdiyesiyle ve ırgâdiyesiyle ikişer yüz ellışer akçeden yedi bin akçe ve hân-ı mezbûrun ahûrî içinde vâkı’ on beş aded kemer ayaklarının her bir ayağına kesme arşun taş ve battal Rumili ağacından kuşak ve dördü bir vukiyye olmak üzere her bir ayağa sekizer aded demür halka ve mismar ve kirec ve horâsan ve üstâdiye ve ırgâdiyesiyle yedişer yüz ellışer akçeden on bir bin iki yüz elli akçe ve hân-ı mezbûr odalarının ve kenîflerinin bast olunan kurşun tahtasından ba’zısı ve kapu sakfının üzerine bastı lâzım gelen cem’an beş yüz aded kurşun tahtası müceddeden kal’a muhtâc olmağın beş yüz aded kurşun tahtası numûne vezn olunub beş yüz aded kurşun tahtasının her biri on yedişer vukiyyeden sekiz bin beş yüz vukiyye kurşunun her bir vukiyyesini kâle ikişer akçeden on yedi bin akçe ve her bir tahtası on sekiz vukiyye olmak üzere her tahtaya bir vukiyye cedîd kurşun zamm olunmağı çün dokuz yüz sekiz vukiyye cedîd kurşunun her bir vukiyyesine yigirmi beşer akçeden yigirmi iki bin yedi yüz akçe ve zikri sebki iden beş yüz aded kurşun tahtasını mahalline bast ve üstâdiye bin akçe ve ırgâdiye ve hammaâliye ve mismârına bin beş yüz akçe ve hân-ı mezbûr duvarlarının ba’zı mevâzı’ını kirec ve horâsan ile derze ve ba’zı mevâzı’ını tuğla ve taş ile meremmete altı bin akçe ki min haysü’l-mecmû’ bir yük on üç bin üç yüz elli akçe ile ancak imâret ve meremmet olunur deyû mi’mâr-ı mezbûr ve sâir vukûf ve şu’ûrî olan müslimîn icmâ’ ve ittifâk eylediklerinden mevlânâ-yı mezbûr mahallinde ketb ü tahrîr idüb ba’de meclis-i şer’a gelüb vukû’ı üzere inhâ ve takrîr itmeğın mâ vaka’a bi’t-taleb ketb olundu fı’l-yevmi’s-sâdisi aşere min Şevvâli’l-Mükerrerem li-seneti semâne ve semânine ve elf (13 Aralık 1677). B.K.S. B-140, s.91.

Tablo 1 Pirinç Han'ında 13 Aralık 1677 tarihinde yapılan onarım öncesi keşif

Yapılacak İmalatın Cinsi	Miktarı	Birim Fiyatı (Akçe)	Maliyeti (Akçe)
Her bir odaya, dört yüz ellişer adet döşeme tuğlası, kireç, horasan, ocak yaşmağı ve bacası, pencerelerin ağaç çerçevesi ve tahta kanat malzemeleriyle birlikte ustalık ve amele ücretleri	15 Adet	1720	25 800
Keniflerin kapıları, çatısı ve kaygan taşlarının tamiri			6000
Üst tarafta bulunan odalardan, kuzey ve doğu sofalarına açılan odaların her birine lâzım gelen tuğla, kireç, horasan malzemeleriyle birlikte işçilik ücretleri	17 Adet	5000	8500
Han kapısının tahta, direk, ip ve kara çivi malzemesi ile ustalık ücretleri	55 Zirâ	120	6600
Han merdiveninin her bir ayağına büyük boy kesme taş, horasan harç, ustalık ve amele ücretleri	28 Adet	250	7000
Ahır içinde bulunan her bir kemer ayağına büyük boy kesme taş, battal rümili ağacından kuşak, dördü bir vukıyye olmak üzere sekizer adet demir halka, ip, kireç, horasan, işçilik ve amele ücretleri	15 Adet	750	11 250
Han odalarının, keniflerin ve kapı çatısında mevcut kurşunun, kurşun tahtalarında yeniden dökülmesi ücreti	8500 vukıyye	2	17 000
İlave edilmesi gerekli yeni kurşun malzeme ücreti	908 vukıyye	25	22 700
Yeniden dökülen kurşunun mahalline serilmesi ve ustalık ücretleri,			1000
Yeniden dökülen kurşunun işçiliği, nakliyesi ve kullanılan ip malzeme ücretleri,			1500
Han duvarlarının bazı yerlerinde kireç ve horasan ile derz yapılması, bazı yerlerinin taş ve tuğla ile onarılması ücretleri			6000
	TOPLAM		113 350

4. Onarım keşif ve raporlarının mahkeme tarafından tescil edilmesi; Naip başkanlığında hassa mimarı, bilirkişiler ve konuyla ilgisi olan diğer kişilerin de katılımıyla yerinde yapılan muayene ve tespit çalışmaları sonucu hazırlanan keşif ve raporlar, binaların bulunduğu mahallin ahalsinin de iştirakiyle kurulan mahkemede, çok sayıda şahidin takip ettiği bir oturumla şer'îye sicillerine kaydedilerek resmen tescil edilmekteydi.⁵⁶ Burada, onarım belgeleri ile birlikte tüm harcama kalemleri de tek tek zapta geçirilmekteydi. 1649 yılında Yıldırım Beyazıt vakfına ait cami, türbe, medrese ve

⁵⁶ Hızlı, *İnşa, Tamir ve Restorasyonlar*, s. 229.

bimarhanenin bazı bölümlerinin harap olmasından dolayı talebe istinaden oluşturulan heyetin yerinde yaptığı incelemede onarım için ne tür harcamaların yapılacağı kayda geçirilmiş, toplam 32 125 akçeye onarımın gerçekleşeceği konusunda “mimar-ı mezbur ve ahali-i vukuf tahmin ve ittifak eyledikleri”ne dair rapor, hassa mimarı İbrahim Efendi tarafından, mahallinde zapta geçirildikten sonra, mahkemede şer’iye sicillerine kaydedilerek tescil ettirilmiştir.⁵⁷ Yine 1732 yılına ait bir belgede, Orhangazi vakfına ait cami, imaret, medrese ve türbenin onarımı için, mütevellisi Hacı Ali Ağa İbn Ahmet ve vakıf çalışanları ile mahallin ahalisinin de iştirakiyle kurulan mahkemede, mimarbaşı Seyyid Sait efendi ve diğer bilirkişilerin ittifak ile 209 170 akçe olarak çıkardıkları onarım masraflarını aynı tarihte kurulan mahkemede zapta geçirerek tescil ettirdikleri belirtilmiştir.⁵⁸

5. Onarım keşif ve raporlarının onay için Divan-i Hümayun’a gönderilmesi; Mahkemede tescil edilip şer’iye sicillerine işlenen onarıma ait rapor ve keşif defterleri onay için İstanbul’a “asitane-i saadete” gönderilmektedir.⁵⁹ Ancak, keşif defterleri ve diğer belgeler, mimar ve kadı tarafından imzalanıp mühürlendikten sonra öncelikle İstanbul’daki imar işlerinin nihai mercii olan hassa mimarlar ocağına, mimar ağaya gönderilmektedir.⁶⁰ Burada gerekli incelemeler yapıldıktan sonra onay kararı alınması amacıyla tüm belgeler Divan-ı Hümayun’a gönderilmektedir.⁶¹

6. Onarımın onaylanması; Onarım izni için Divan’a sevk edilen rapor ve keşifler, Divan’da görüşüldükten sonra alınan onarım kararı, onay yazısı şeklinde onarımı yapılacak yapının bulunduğu yöreden sorumlu olan kadının bağlı bulunduğu mahkemeye gönderilmektedir.⁶² Onarım onay yazılarında, öncelikle onarım masrafının kim tarafından ve nasıl karşılanacağı açıkça belirtildikten sonra, yapılacak onarımın keşif ve raporlarda belirtilen hususlara riayet edilerek itina ile yapılması gibi uyarıcı ifadeler bulunmaktadır.⁶³ 1572 yılında Sultan Mehmed vakıfları arasında yer alan Yeşil Cami ve medresenin onarımı konusunda Divan-ı Hümayun’dan çıkan onay kararında, öncelikle onarımın tahmin edilen harcamalarının vakfın mütevellisi tarafından yapılması istenmiş olup, onarımın takip edileceği, her türlü israftan kaçınılması, onarımın tahmin edilenin de altında bir maliyetle gerçekleştirilmesi için gerekli özenin gösterilmesi emredilmiş, ayrıca onarım harcamalarının muhasebe usulüne göre deftere yazılarak, kanun ve adet olmak üzere imzalanıp, mühürlenip “Dergah-ı Muallaya” gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶⁴

7. Onarım Kararının Tebliğ Edilmesi; Divan tarafından verilen onarım onay kararı çoğunlukla yörenin kadısına ya da naibe tebliğ edilmektedir.⁶⁵ Kimi durumlarda

⁵⁷ Yılmaz ve Dikmen, *a.g.m.*, s. 171

⁵⁸ Hızlı, *İnşa, Tamir ve Restorasyonlar*, s.228.

⁵⁹ Hızlı, *İnşa, Tamir ve Restorasyonlar*, s.229.

⁶⁰ Abdülkadir Dünder, *Arşivlerdeki Plan Ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi XVIII.*

Ve XIX. Yüzyıl, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, Osmanlı Eserler Dizisi 21, s. 90.

⁶¹ Yılmaz ve Dikmen, *a.g.m.*, s. 172.

⁶² Yılmaz ve Dikmen, *a.g.m.*, s. 172.

⁶³ Yılmaz ve Dikmen, *a.g.m.*, s. 172.

⁶⁴ Hızlı, *İnşa, Tamir ve Restorasyonlar*, s.232.

⁶⁵ Madran, *Eski Eser ve Onarım*, s.526.

kararlar iki örnek hazırlanarak bir örneği yörenin bağlı bulunduğu sancak ya da eyalet yöneticisine de gönderilmektedir.⁶⁶ Divandan gelen onarım onay yazısının kadı tarafından onarımın sorumlusu olan mütevellîye iletilmesiyle onarım öncesi süreç sona ermektedir.

2.2. Onarım Süreci

Divan'dan gelen onay kararına istinaden kadı tarafından onarımı talep edilen yapının bağlı bulunduğu vakfın mütevellisine onarım inşaatına başlama izni verilmektedir.⁶⁷ Yapım aşamasında onay yazılarında belirtilen ilke ve esaslar dikkate alınarak, onarımın onay sürecinde hazırlanan keşif ve raporlara uygun olarak yürütülmesi gerekmektedir. Vakıf yapılarında onarım inşaatı sürecinde şantiye örgütlenmesi, idari ve onarım harcamalarının gerektirdiği mali yapılanma mütevellinin yetki ve sorumluluğunda olmuştur.⁶⁸ Onarım personelinin ve yapım malzemesinin temini, vakıf akarlarından gelecek gelirlerin oluşturduğu mali kaynak mütevellî tarafından çözümlenmektedir.⁶⁹ Bu bağlamda onarım için gerekli olan malzeme, personel ve parasal kaynağı sağlayan mütevellî onarım uygulamasına başlamaktadır.⁷⁰ Mütevellî, onarım inşaatının gerektirdiği teknik ve mali alt yapıyı kurmak görevinin yanı sıra, inşaatı takip etmekle de sorumlu olmuştur.⁷¹ Vakıf yapılarında onarım inşaatında kullanılan gerekli malzemenin bazen mahalli olarak temin edildiği, fakat genellikle başka yerlerden getirildiği, malzeme fiyatlarına taşıma ücretlerinin ilave edilmesinden anlaşılmaktadır.⁷² Bazı vakıflarda ise, onarım için gerekli olan inşaat malzemeleri vakıfların ambarlarında el altında bulunmaktadır. Bu durum, anında tamiratın yapılarak kapsamlı onarımlara ihtiyaç duyulmamasına imkan sağlamıştır.⁷³ Onarımın yapım sürecinde mütevellîye bağlı olarak vakfın sürekli kadrosunda bulunan vakıf mimarı, onarımcılar ve onarım katibi gibi personeller de görev yapmaktaydı. Vakıf mimarının buradaki görevi onarım inşaatını yürütmek, yapılan imalatları teknik olarak kontrol etmek, onarımın daha önce hazırlanan plan, rapor ve keşiflere uygun bir biçimde gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Kadrosunda mimar bulunmayan vakıflara ait yapıların onarımları ise, hassa mimarlarının gözetiminde yürütülmekteydi. Yapım sürecinde onarımda çalışan kurşuncu, bennâ⁷⁴, neccar, su yolcu, meremmetçi gibi teknik personel, genellikle vakfın devamlı hizmetliler kadrosunda bulunan ve yapı alanında uzmanlaşmış kişilerdir.⁷⁵ Ayrıca, vakıflarda her zaman için onarımla ilgili personelin istihdamı da söz konusu olmayabilir, bu durumu vakfın onarım ihtiyacı olduğu durumlarda geçici hizmet aldığı şeklinde değerlendirmek gerekmektedir.⁷⁶

⁶⁶ Madran, *Eski Eser ve Onarım*, s.526.

⁶⁷ Akar, *a.g.m.*, s. 97.

⁶⁸ Akar, *a.g.m.*, s. 97.

⁶⁹ Akar, *a.g.m.*, s. 97.

⁷⁰ Akar, *a.g.m.*, s. 97.

⁷¹ Madran, *Eski Eser ve Onarım*, s.539.

⁷² Bakırer, *a.g.m.*, s.126.

⁷³ Kunter, *a.g.m.*, s.265.

⁷⁴ Osmanlı döneminde yapı ustasına verilen isim.

⁷⁵ Emre Madran, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağlarında Onarım Alanının Örgütlenmesi 16.-18. Yüzyıllar*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara, 2004, s. 73.

⁷⁶ Bakırer, *a.g.m.*, s.121.

Özellikle esaslı ve büyük onarımlarda vakıf kadrosunda bulunan personelin yetersiz kaldığı durumlarda, onarımda çalıştırılmak üzere dışarıdan geçici personel alımına da gidilmekteydi.⁷⁷ Diğer yandan, vakfın kadrosunda sürekli olarak bulunmayıp onarım gerektiği durumlarda geçici onarım hizmeti veren inşaat esnafının varlığı da bilinmektedir.⁷⁸ Bunlara ödenen ücretler götürü olarak ve günlük ücret tahakkuk ettirmek şeklinde ikiye ayrılmaktadır.⁷⁹ Götürü yöntemde, yaptırılan belirli bir iş karşılığı iş öncesi yapılan anlaşmaya göre ücret ödenmektedir. Günlük ödeme yönteminde ise, çalışılan gün başına önceden belirlenen ücret ödenmektedir. Onarım çalışmasının yapım sürecinde görev alan onarım katipleri ise, çoğunlukla vakfın sürekli kadrosunda bulunmaktadır. Onarım katibinin görevi, onarım esnasında sarf olunan malzemelerin miktarını, bunlara ödenen paraları, çalışma günlerini, çalışan işçi, usta, kalfalara ödenen ücretleri, nakliye masraflarını ve sarf giderleri günlük olarak onarım inşaat defterine kayıt etmektir.⁸⁰ Ayrıca, onarım inşaatının gerektirdiği her türlü giderlerin ödemeleri de mütevellî adına onarım katipleri tarafından yapılmaktaydı. 1627 tarihli Yeni Cami vakfiyesinde, gündeliği on akçe olan bir kişinin onarım katibi olacağı ve tamirata sarf olunan tüm parayı deftere yazıp, bunların ödemelerini de dikkatli bir biçimde yapması gerektiği belirtilmiştir.⁸¹ Onarım inşaat defterlerine yapım sürecinde onarım katibi tarafından kayıt edilen tüm harcama kalemleri, inşaat tamamlandığında tek tek toplanarak onarımın gerçek maliyeti elde edilmekteydi. Orhangazi vakfına ait Bursa'da bulunan Orhangazi Camisi'nin 1773 yılında yapılan onarımında, onarım katibi tarafından tutulan inşaat defterine göre, cami üzerinde bulunan kurşunun kalyesi⁸², 6 adet sofanın beyaz sıvaları, kubbelerin etrafındaki derzler, kubbelerin temizlenmesi ve anbar aktarması, 6 adet pencerenin çerçeveleri ve camlarının yenilenmesi, harim duvarlarının horasan sıva ile tamiri ve diğer işler için kurşun, hatıl, toprak, kireç, tuğla kırığı, urgan, kürek, cam, tahta gibi malzemelerin alınması ve bunların naklieleri, ayrıca işçilik ödemeleri toplanarak onarıma 82 340 akçe harcadığı tespit edilmiştir.⁸³

Diğer yandan, masrafları devlet hazinesinden ödenecek olan sultan vakıflarının büyük çaplı onarımlarında, malzeme ve onarım personelinin temini, nakliyeler ve bunlara ödenen ücretler önceden atanan bina eminleri vasıtasıyla gerçekleştirilmekteydi. Bina eminleri, devlet tarafından onarım için kendilerine verilen paraları yerli yerinde harcamakla yükümlüdürler.⁸⁴ Bu yapıların onarım inşaatını

⁷⁷ Madran, *Eski Eser ve Onarım*, s.540.

⁷⁸ Madran, *Onarım Alanın Örgütlenmesi*, s. 89.

⁷⁹ Madran Emre, *Osmanlı İmparatorluğunda Onarım Esnafı 16.-18. Yüzyıllar*, Editörler, Nur Akın, Afife Batur ve Selçuk Batur, Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı Uluslarüstü Bir Miras, Yem Yayınları, İstanbul, 1999, s. 332.

⁸⁰ DüNDAR, *a.g.e.*, s. 95.

⁸¹ Ali Sami Ülgen, "Yeni Cami", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S. II, Ankara, 1942, s. 396.

⁸² Bina üzerinde bulunan mevcut kurşunun sökülüp eritildikten sonra, tahta kalıplara dökülerek soğutulmasıyla elde edilen yeni kurşun levhaların tekrar kullanılması işlemine verilen isimdir.

⁸³ Bakırer, *a.g.m.*, s.124.

⁸⁴ DüNDAR, *a.g.e.*, s. 84.

yürütmek ve onarımın teknik kontrolünü yapmak amacıyla da hassa mimarları görevlendirilmiştir.⁸⁵

2.3. Onarım Sonrası Süreç

Onarım sonrası süreç, onarım tamamlandıktan sonra yapılması gereken kontrol ve kesin kabul işlemlerini içermektedir. İnşaatin bitiminde, onarımın daha önce hazırlanan rapor ve keşif defterlerinde sözü edilen hususlara uygun olarak yapılıp yapılmadığının belirlenmesi için yerinde incelenerek son bir keşif, yani bir nevi kesin kabulün yapılması gerekmektedir.⁸⁶ Bu nedenle, onarım sonrası sürecini aynı zamanda onarımın aklanma süreci olarak nitelendirmek de mümkündür. Onarımın aklanması amacıyla, vakfın nazırı ya da mütevellisi tarafından mahkemeye müracaat edilerek onarımın tamamlandığı belirtilmekte, onarıma harcanabilecek paranın tespit edilmesi amacıyla onarımın yerinde incelenmesi mahkemeden talep edilmektedir. Bu talebe karşılık kadı tarafından kurulan heyette hassa mimarı, ehl-i vukuf kimseler ve bî-garez müslümanlar bulunmaktaydı. Onarılan yapıyı yerinde inceleyen heyet, öncelikle onarımın gerçekleşip gerçekleşmediğini ve yapımın onarım öncesi hazırlanan keşif ve raporlara uygun olarak yapılıp yapılmadığını kontrol eder, daha sonra da onarım için ne kadar para harcanmış olabileceğini hesap ederdi. Onarım için yapılan masrafların tespit edilmesi konusu arşiv belgelerinde tahammüli keşif miktarının belirlenmesi olarak ifade edilmektedir (Belge 4).⁸⁷ Bu nedenle, onarım sonrası müteveli tarafından mahkemeden istenen maliyet tespiti talebini, onarımın tahammüli keşfinin belirlenmesi talebi olarak isimlendirmek de mümkündür. Bu bağlamda, onarımın kaç mal olacağı heyetin yerinde yaptığı ölçümlerle belirlenmekteydi. Heyet tarafından yapılan bu son kontrol ve tahammüli keşif ile birlikte binaların kullanıma hazır hale gelip gelmediği, onarımın usulüne uygun olarak yapılıp yapılmadığı mahkemeye rapor edilmekteydi. Raporun kadı tarafından mahkemede kayıt altına alınmasıyla kesin kabul yapılarak onarım aklanır ve bu durum vakfın mütevellisine bildirilirdi.

1574 yılının mart ayında Bayezid Vakfı'nın müderrisi İvaz Efendi ibn-i Abdülkerim Efendi, vakfa ait Piriç Hanın doğu duvarının yanından geçen kâriz su yolu ile üzerindeki harap olmuş döşemeyi tamir ettirdiğini, heyet kurularak kontrol edilmesini ve onarımın kaç mal olacağını belirlemek için keşif yapılmasını mahkemeden talep etmiştir (Belge 5).⁸⁸ Bunun üzerine kadı Mehmed Vahidi Efendi tarafından hassa

⁸⁵ Turan, *a.g.m.*, s. 170. Bkz. Bakırer, *a.g.m.*, s. 122.

⁸⁶ Madran, *Eski Eser ve Onarım*, s.532.

⁸⁷ mezkûreyi mâl-i vakf-ı muşarunileyh ile bi'l-izni'ş-şer'i teccid ve meremmet eyledim taraf-ı şer'den üzerlerine varılıb masrûfım olan meblağın mertebe-i tahammüli keşf u tahmîn ve tahrîr olunması matlûbımdır. B.K.S. .B-116, s.19.

⁸⁸ Merhûm ve mağfûrun leh cennetmekân huld-âşiyân Sultan Bayezid Hân-ı Velî tâbe serah evkâfı müstagillâtından olup mahrûse-i Brusa'da vakı' Piriç Hanı dimekle ma'rûf hâna hâlen kâimmakâm-ı nâzır olan umdetu'l-muderrisîni'l-kirâm İvaz Efendi ibn-i Abdülkerim Efendi meclis-i şer'-i şerîfde takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i anî'l-merâm idüp zikrolunan hanın taraf-ı garbîsinde vâkı' dıvarın yanından cereyan iden kâriz suyunun üzerinin mürûr-ı eyyâm ile döşemesi bi'l-küllîye harâb ve ekser mevâzı'ı münhedim olup ta'mîre eşedd-i ihtiyâcla muhtâc olmağın bundan akdem kibel-i şer'den mâl-i vakf-ı mezbûr ile ta'mîr ve termîme izin ve icâzet virildiğın ben dahî zikrolunan kârizi ta'mîr ve termîm itmekle hâlen üzerine varılıp masrûfım olan meblağın tahammüli keşf ü tahrîr olunması matlûbımdır didikde sûb-ı şer'den Mevlânâ

mimari el-Hâc Mustafa ile birlikte ehl-i vukûf müslümanlardan oluşan bir heyet kurulmuştur. Heyetin yerinde yaptığı incelemede, kariz yolu tamirinin 92 zirâ uzunlukta, 2 zirâ genişlikte bulunduğu, satrancini hesabıyla 194 zirâ tuttuğu, onarımın toplam 11 112 akçeye tahammüli olduğu belirlenmiştir.⁸⁹

Diğer bir arşiv belgesine göre, Sultan Murad Vakfı'nın bir önceki mütevellisi olan Kâsım Bey, vakfa ait imarethanede kadın misafirlerin konaklaması için kullanılan tabhaneyi odun anbarına dönüştürmüştü. Vakfa atanan yeni mütevellî Mustafa Bey ise, burasını yıkarak kadın misafirlerin konaklaması için yeniden tabhaneye dönüştürmüştür. İnşaatı tamamlayan mütevellî mahkemeye yaptığı müracaatta heyet kurularak onarımın kaç mal olacağını belirlenmesini talep etmiştir (Belge 6).⁹⁰ Bunun üzerine kadı Ahmed bin Mehmed tarafından içinde hassa mimarı İbrahim bin Bayram, ehl-i vûkuf ve bî-garez müslümanların bulunduğu bir heyet kurulmuştur. Onarımı yerinde kontrol eden heyetin satrancini yöntemiyle yaptığı alan hesabında, imalatın eni ve boyu çarpılarak 180 zîra olduğu belirlenmiştir. Heyet tarafından, tabhanenin onarım ve yenilenmesi için kullanılan çatının kiremidi ve döşenmesi, tuğla, çivi, mertek ve sair kereste malzeme miktarları, bunların işçilik ve nakliye ücretleri hesaplanarak onarımın 25 000 akçeye mal olabileceği saptanmış, tutulan rapor kadı tarafından 16 Aralık 1603

Mehmed Vahîdî Efendi ve hâssa mi'mâr kâyim-i makâmı el-Hâc Mustafa irsâl olunup ol dahî zeyl-i vesîkada muharreru'l-esâmî olan ehl-i vukûf müslimîn ile mahall-i merkûma varup ba'de'n-nazar kâim-i makâm-ı mi'mâr-ı mersûm el-Hâc Mustafa mesâha eyledikde zikri mürûr iden kârîzin bennâ zirâ'yla tûlan doksan iki zirâ' ve arzan iki zirâ'ki be-hesâb-ı satrancî yüz seksen dört zirâ' kârîz ile bir kapu binâsının ta'mîr ve termîmine merkûm İvaz Çelebi'nin on bir bin yüz on iki akçe sarf olunmuş bulunup zikri sebk iden kârîz ta'mîrine meblağ-ı mezkûr on bir bin yüz on iki akçeye tahammülü olduğunu mi'mâr-ı mezbûr ve sâyir ehl-i vukûf müslimîn ihbâr eylediklerinde vâkı' hâli Mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr ba'de ba's olunan Ebûbekir bin Mustafa nâm kimesne ile meclis-i şer'a gelüp alâ vukû'ihî inhâ ve tefhîm itmekle mâ vaka'a bî't-taleb ketb olundu fi'l- yevmi'l-hâmisi min zilhiceti'ş-şerîfe li-seneti ihdâ ve semânîne ve elf (28 Mart 1574 Pazar). B.K.S. B-90, s. 79.

⁸⁹ Bir zirâ günümüzde 0.57417 m² dir, 194 zirâ ise, 194 x 0.57417=111.39 m² yapmaktadır.

⁹⁰ Mahrûse-i Brusa'da vâkı' merhûm ve mağfûrun leh Sultan Murad Hân-ı Sâni evkâfının bi'l-fiil mütevellîsi olan fahru'l-akrân Mustafa Beg ibn-i İskender mahfil-i kazâda takrîr-i merâm idüb bundan akdem evkâf-ı mezbûra mütevellî olan Kâsım Beg evkâf-ı mezbûr imâret-i âmiresinin havâtun için kadîmden vaz' olan tabhânesini yıkub imâret-i mezbûrenin odun anbarı itmekle imâret-i merkûmeye misafir olub âyende ve revende havâtun tâyifesine tabhâne-i uhrâ binâ olunmağa sûb-ı şer'den izin ittirdikten sonra alâ vechi'l-istihkâm binâ olunmasıçün emr-i celilü'l-kadrden varid olmuşidi el-hâletü hâzihî müceb-i emr-i şerîf evkâf-ı mezbûrenin imâret-i âmiresi mezbûre havâtun tâyifesiçün mücedded iki bâb tabhâne itdim cânib-i şer'i şerîfden üzerine âdem gönderilüb ne mikdâr akçe harc ü sarf olunduğuna tahammüli olduğun görülmesin taleb iderim didikde cânib-i şer'den Mevlânâ Ahmed bin Mehmed irsâl olunub ol dahî hâssa mi'marlarından el-Hâc İbrahim bin Bayram ve ehl-i vukuf ve bî-garez Müslümanlar ile üzerine vardıkda fi'l-vâkı' vâkıf-ı mumaileyh imâret-i âmirenin cânib-i şarkisinde vâkı' bi hesâb-ı şatrancî binâ zirâ'ıyla tûlan ve arzan yüz seksen zirâ' iki bâb tabhâne müceddeden bina olunmuş bulunub zikrolunan iki bâb tabhânenin sakfının kiremidine ve döşenmesine, tuğlasına ve mismârına ve merdeklerine vesâyir kerâste-i malzemesine ve bennâ ve ırgâdiyesine cem'an yigirmi beş bin akçeye tahammüli olduğun mevlânâ-yı merkûm ile mi'mâr-ı mezbûr gelüb meclis-i şer'de haber vermegin mâ cerâ alâ vukû'in Mustafa Beg'in talebiyle ketb ü tahrîr olundu hurrîre fi'l-yevmi's-sânî aşere min recebi'l-müreccebli-seneti isnâ aşrete ve elf 12 Receb 1012 (M. 16 Aralık 1603). B.K.S. A.155, s. 75/1.

tarihinde zabta geçirilmiştir. Yine bir arşiv belgesine göre, 1603 tarihinde Sultan Murad Vakfı'nın mütevellisi Mustafa Bey, vakfa ait medresenin harap olan on altı adet odasının kapısını, pencerelerini, sofanın ve haremın döşemesini, sıvalarını tamir ettirdiğini belirterek onarımın kaç mal olabileceğinin belirlenmesi amacıyla mahkemeden tahammüli keşif yapılmasını talep etmiştir (Belge 7).⁹¹ Bu talep üzerine kadı Mevlânâ Ahmed tarafından, hâssa mimarlarından el-Hâc İbrahim ile ehl-i vukûf ve bî-garez müslümanlardan oluşan bir heyet kurulmuştur. Kurulan heyetin yerinde yaptığı incelemede; malzeme, işçilik ve nakliye masrafları ayrı ayrı çıkartılarak onarımın 16 000 akçeye mal olacağı hesaplanmış, tutulan rapor ve keşif miktarı mahkeme tarafından tescil edilmek üzere zabta geçirilerek onarım aklanmıştır.

Bursa Kadı Sicillerinden elde edilen diğer bir arşiv belgesine göre de, 19 Kasım 1671 tarihinde Sultan Bayezid vakıflarından Piriç Han'ın nazırı İvaz Efendi mahkemeye gelerek, şadırvan ile su yollarını, taksim yerlerini, cami ve tuvaletlerin üzerindeki kurşunların yenilenme ihtiyacı bulunan harabe-i müşrif olmuş kısımlarını vakfın kaynaklarıyla onardığını belirtmiştir. Vakfın nazırı, yapılan bu onarımın yerinde incelenmesini ve tahammüli keşfinin çıkartılmasını mahkemeden talep etmiştir. Bunun üzerine mahkeme başkanı kadı Mustafa Efendi tarafından içinde hassa mimarlarından Mehmed bin Abdullah ile birlikte ehl-i vukuf ve bî-garez müslümanlardan oluşan bir heyet kurulmuştur. Heyetin yerinde yaptığı incelemede, öncelikli olarak onarımın daha önce belirlenen keşif ve raporlara uygun olarak gerçekleşip gerçekleşmediği kontrol edildikten sonra, onarım için yapılan masrafların tespitine geçilmiştir. Onarımda kullanılan malzemeler, işçilikler ve nakliyeler tespit edilerek kalem kalem çıkartılmış, bu kalemler günün cari fiyatlarıyla çarpılarak onarımın tahammüli keşfi hazırlanmıştır. Heyet tarafından yapılan maliyet hesabında, onarımın toplam 23 621 akçeye mal olabileceği tespit edilmiştir (Belge 4).⁹² Hassa mimarı ve heyette bulunan diğer kişilerin

⁹¹ Mahrûse-i Brusa'da vâkı' Merhûm Sultan Murâd Hân-ı Sâni evkâfının mütevellisi olan fahrû'l-emâcid Mustafa Beg ibn-i İskender mahfil-i kazâda takrîr-i merâm idüb vâkıf-ı mumâileyhin mahrûse-i merkûmede vâkı' medresesinin mürûr-ı eyyâm ile on altı bâb hücerâtının kapuları ve pencereleri ve musandıraları ve sofalarının ve haremının döşemeleri ayağları ve sıvaları harâbe-müşrif olub ta'mîr ve meremmetiçün yedimde emr-i celîlü'l-kadr almışidim hâlen medrese-i merkûmenin ta'mîr ve meremmete muhtâc olan mevâzi'i görûlmesin taleb iderim didikde cânib-i şerîat-ı mutahharadan Mevlânâ Ahmed irsâl olunub ol dahî hâssa mi'marlardan el-Hâc İbrahim bin el-Hâc Bayram ve zeyl-i kitâbda isimleri mestûr olan ehl-i vukuf ve bî-garez Müslümanlar üzerine vardıkda fi'l-vâkı' medrese-i merkûmenin on altı bâb hücerâtının kapuları ve pencereleri ve musandıraları ve sofalarının ve haremının döşemeleri ve ayağları ve sıvaları ta'mîr ve meremmet olunmuş bulunub zikr olunan mevâzi'in ta'mîr ve meremmetiçün harc ü sarf olunan kerâste ve lâzimesinin ve bennâ ve ırgâdiyesinin cem'an on altı bin akçeye tahammüli olduğun mevlânâ(-y) muşarunileyh ile mi'mâr-ı mezbûr gelüb meclis-i şer'de haber virmeğın mâ hüve'l-vâkı' bi't-taleb ketb ü tahrîr olundu fi't-târîhi'l-mezbûr. B.K.S. A.155, s. 75/2.

⁹² Dâru's-Saltanatı'l Aliyyeti'l-Kostantiniyyeti'l-Mahmiyye'de merhûm ve mağfûrun leh Sultan Bayezid-i Velî aleyhi rahmeti'l-Melikü'l-Bârî evkafı müstâgıllâtından Mahrûse-i Brusa'da vakı' Piriç Hanı dimekle meşhûr hân-ı cedîd-i sâni ve hân-ı cedîd-i evvelin men lehü'l-emr kibel-i âlilerinden nâzırı olan işbu bâ'isu'l-kitâb İvaz Efendi ibn-i Abdülkerim Efendi meclis-i şer'de takrîr-i kelâm ve bast-ı merâm idüb sâlifü'l-beyân hân-ı cedîd-i sâninin fevkânî kenîflerine Serpınar nâm nehirden cârî mânın ekser mecrâsı ve mâ-i mezbûrun maksem ve terâzûsı ile içeru ve taşra şadırvanlarının bazı mevâzi'ı ve hân-ı cedîd-i evvelin mescid-i şerif ve tahtânî kenîfleri

ittifak halinde çıkarttıkları tahammüli keşif miktarı ile onarıma ait raporlar mahkemede kayıt altına alınarak onarım aklanmıştır. Keşif heyeti tarafından çıkartılan onarımda yapılan işlere ilişkin, onarım miktarları ve maliyetlerini içeren tahammüli keşif hesabı Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. 1671 tarihinde Piriñ Han’ın onarımı sonrası çıkartılan tahammüli keşfi

Yapılan İşin Adı	Miktarı	Maliyeti
Taksim yerine kadar büyük künklerin yenilenmesi, (künk ile harpušta için kireç, horasan, lökün ve işçilik)	398 adet	7960 Akçe
Tuvaletlere giden künklerin yenilenmesi, tanesi 11 akçeden,	488 adet	5368 Akçe
Taksim yerinin onarımı için kireç ve lökün masrafı,		1550 Akçe
Mevcut kaldırımın tamirâtı,		700 Akçe
Kaldırım, kireç ve horasanı ile nakliyesi,		372 Akçe
Kaldırım, kireç ve horasan işçi ücretleri,		425 Akçe
Kaldırım için usta ücretleri,		400 Akçe
Tuvaletlerin temizlenmesi,		200 Akçe
Tuvaletlerin tahta, hatıl ve direklerine,		520 Akçe
Çivi ücreti,		200 Akçe
Dış şadırvanın tırbzanı, sair malzemelerle birlikte,		800 Akçe
İç şadırvan tamiri, lökünü ve işçilik ücreti,		580 Akçe
Bezir yağı,		200 Akçe
Caminin kubbe derelerinin kurşunu, vukıyyesi 26 akçeden,	47 vukıyye	1222 Akçe
Çivi ve mevcut kurşunların yeniden kaplanması		406 Akçe
Tuvaletlerde yenilenen tahtaların üzerine kurşun örtülmesi,	68 vukıyye	1768 Akçe
400 vukıyye mevcut kurşunun yeniden kaplanması,		800 Akçe
Tahta kaplama ücreti,		40 Akçe
Çivi ücreti		30 Akçe
2 kez yapılan kurşun nakliye ücreti		80 Akçe
	Toplam	23 621 Akçe

üzerlerinin kurşunları mürür-ı eyyâm ve kürür-ı a’vâm hasebi ile müşrif-i harâb ve mâyl-i turâb olub tecdîd ve meremmet olunmağa eşedd-i ihtiyaç ile muhtâc idüğün bundan akdem zikirleri sebk iden hanlar ahâlisi ba’de’l-ihbâr hâlen mevâzı-ı mezkûreyi mâl-i vakf-ı muşarunileyh ile bi’l-izni’ş-şer’î tecdîd ve meremmet eyledim taraf-ı şer’den üzerlerine varılıb masrûfım olan meblağın mertebe-i tahammüli keşf u tahmîn ve tahrîr olunması matlûbımdır didikde süb-ı şer’den Mevlânâ Mustafa Efendi ibn-i İbrahim Efendi bi’t-taleb irsâl olunub ol dâhî mahrûse-i mezbûrede hâssa mi’mar kaimmakamı olan Üstad Mehmed bin Abdullah ve zeyl-i sûtürda mestûru’l-esâmî olub ebniye ve sukûf ahvâline vukûf ve şuûrı olan bî-garez müslimîn ile sâlifü’z-zikr hanlara varılıb ba’de’n-nazar fi’l-vâkı’ merkûm İvaz Efendi mevâzı-ı mezkûreyi tecdîd ve meremmet eylediği zâhir ve müteayyin olduktan sonra mi’ mâr-ı mezbûr Mehmed mersûm İvaz Efendi’nin tecdîd ve meremmet itdüğü mevâzı-ı mezkûreyi misbâh mesâh ve kıymet-i takvîm eyledikde mahrûse-i mezbûreye, cem’an yigirmi üç bin altı yüz yigirmi bir akçe ve sarf olunmuş bulunub ebniye-i mezkûre meblağ-ı masrûf-ı mezbûr ile ancak vücuda gelür noksan ile mümkün değildir deyü mimâr-ı mezbûr ve sâbir ahâli-i vukuf ve şuûr icmâ ve ittifak eylediklerin mevlânâ-yı merkûm mahallinde ketb ü tahrîr ba’de meclis-i şer’a gelüb alâ vukû’ihî inhâ ve takrîr itmegin mâ vaka’a bi’t-taleb ketb olundu fi’l-yevmi’s-sâdisi aşere min Recebi’l-murecceb li seneti isneyni ve semânine ve elf (Miladi 19 Kasım 1671 Perşembe) B.K.S. B-116, s. 19.

Sonuç

Klasik Osmanlı döneminde, vakıf yapıların onarım harcamaları her ne kadar vakfın mütevellisi tarafından karşılanmakta ise de, yapılacak onarımın gerekliliği, kapsamı ve maliyeti için, içinde yerel ahalinin de bulunduğu tüm paydaşları içeren katılımcı onarım süreçleri kullanılmıştır. Onarım öncesi ve onarım sonrası süreçler, resmi işlemlerin yürütüldüğü ve birbirine benzer aşamalar içeren süreçlerdir. Her iki süreçte de mahkeme tarafından kurulan ve içinde hassa mimarlarının da bulunduğu heyet; onarım öncesinde onarıma ait yaklaşık maliyeti içeren keşif ve raporları hazırlamakta, onarım sonrasında ise, onarıma harcanan paranın belirlenmesi amacıyla tahammüli keşif çalışması yapmaktaydı. Görüldüğü gibi, klasik çağlarda katılımcı çalışmaların ürünü olan maliyet tespiti yapılmadan, vakıf yapılarında bir onarım çalışmasının başlamasına ya da onarımın aklanarak sonuçlanmasına izin verilmemektedir. Bunun nedeni, onarımla ilgili yapı faaliyetlerinde ortaya çıkabilecek olası suiistimallerin önüne geçilmesi olduğu gibi, özellikle maliyete ilişkin işlemlerde planlanma ve kontrol olanağı sağlanarak onarımın garanti altına alınmasıdır.

İncelenen dönemde, onarım süreçlerini yöneten ve süreçlerde yürütülen işlemlerde etkili olan kurum ve kişilerin nitelikleri de değişmektedir. Buna göre, onarımın yapım öncesi süreci ile yapım sonrası kesin kabul sürecinin her aşamasında etkili mevki olarak kadılar görülmekle beraber, uygulama aşamasındaki yapım sürecini yürüten vakıf mütevellisinin yapım ve organizasyon çalışmalarını tümüyle yönettiği görülmektedir.

Diğer yandan, gerek klasik dönem sonrası geç Osmanlı'da, gerekse günümüz Türkiye'sinde vakıf yapıların onarımlarında onarım kararını veren, onarım çalışmalarını yürüten kurumların isimleri, nitelikleri ve koruma anlayışları yüzyıllar içinde değişse de, klasik dönemde kullanılan onarım aşamalarının sonraki dönemlerde de benzer şekillerde kullanıldığı görülmüştür. Ancak vakıf yapılarında onarımın önemi, gerekliliği ve önceliği anlayışının diğer dönemlere göre Klasik Osmanlı döneminde daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Osmanlıların klasik çağlarda sosyal hizmetlere adanmış olan vakıf yapılarını korumada, dolayısıyla bunların onarım süreçlerinde gösterdikleri titiz davranışlar, bu yapıların sürekli kullanımına imkan veren önemli bir temel oluşturmuştur.

Tüm bunların ışığında, Klasik Osmanlı döneminde vakıf yapıların onarım etkinliklerinde yürütülen süreçlerin, klasik dönem sonrası merkezi idare altında devlet birimlerince yürütülen her aşamadan, daha şeffaf ve katılımcı olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda vakıf yapıların, 16. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyılın ilk yarısına kadar devam eden klasik dönemde, onarımların vakıf sistemi içindeki koruma-onarım döngüsünden uzaklaştığı sonraki dönemlere göre daha iyi korunduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Belge 1. Bursa Kadı Sicilleri, B-129, s. 139. Yayınlanmamış Arşiv Belgesi.

Belge 2. Bursa Kadı Sicilleri, A-94, s. 36. Yayınlanmamış Arşiv Belgesi.

Belge 3. Bursa Kadı Sicilleri, B-140, s. 91. Yayınlanmamış Arşiv Belgesi.

Belge 4. Bursa Kadı Sicilleri, B-116, s. 19. Yayınlanmamış Arşiv Belgesi.

Belge 5. Bursa Kadı Sicilleri, B-90, s. 79. Yayınlanmamış Arşiv Belgesi.

Belge 6. Bursa Kadı Sicilleri, A-155, s. 75/1. Yayınlanmamış Arşiv Belgesi.

Belge 7. Bursa Kadı Sicilleri, A-155, s. 75/2. Yayınlanmamış Arşiv Belgesi.

Yayınlanmış Eserler

AMY, Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*, Çev. Dilek Şendil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.

AKAR, Tuba, "Tanzimat Öncesinde Vakıf Kurumu Ve Yapıların Korunması" *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S. 33, Ankara, 2010, s. 89-110.

BAKIRER, Ömür, "Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı ile İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması", *Vakıflar Dergisi*, S. X, Ankara, 1973, s. 113-126.

DUYMAZ, A. Şevki, "II. Abdülhamit Dönemi İmar Faaliyetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2003

DÜNDAR, Abdülkadir, *Arşivlerdeki Plan Ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. Ve XIX. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Osmanlı Eserleri Dizisi, Ankara, 2000.

EFENDİ, Ömer Hilmi, *İthaf-ül-Ahlâf fi Ahkâm-il-Evkaaf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1977.

ERDOĞAN, Muzaffer, "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri" *Vakıflar Dergisi*, S. VII, Ankara, 1968, s. 149-205.

ERTEM, ADNAN, "Osmanlıdan Günümüze Vakıflar" *Vakıflar Dergisi*, S. 36, Ankara, 2011, s. 25-65.

GÜLTEKİN, A.Tanju, "Proje Yönetimi, Yapım Öncesi Süreç", Palme Yayıncılık, Yayın no. 447, Ankara, 2007.

HIZLI, Mefail, "Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonları" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 5, Bursa, 1993, s. 219-232.

- HIZLI, Mefail, "Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 6, Bursa, 1994, s. 53-70.
- KONYALI, İsmail Hakkı, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Annesi Hafse Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri" *Vakıflar Dergisi*, S. VIII, Ankara, 1969, s. 47-56.
- KUNTER, Halim Baki, "Türk Abidelerinin İdare, Muhafaza, Bakım ve Onarım Mevzuunda Tatbik Edilmiş Olan Esaslar", *Uluslararası I. Türk Sanatları Kongresi Tebliğleri*, Ankara, 1959, s. 260-267.
- MADRAN, Emre, "Osmanlı Devletinde Eski Eser Ve Onarım Üzerine Gözlemler" *Bellekten*, Türk Tarih Kurumu Yayını, C. XLIX, S. 195, Ankara, 1985, s. 503-546.
- MADRAN, Emre, *Osmanlı İmparatorluğunda Onarım Esnaftı 16.-18. Yüzyıllar*, Editörler, Nur Akın, Afife Batur ve Selçuk Batur, Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı Uluslarüstü Bir Miras, Yem Yayınları, İstanbul, 1999, s. 327-335.
- MADRAN, Emre, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağlarında Onarım Alanının Örgütlenmesi 16.-18. Yüzyıllar*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara, 2004.
- ÖCALAN, Hasan Basri, Sevim Sezai, Yavaş Doğan, Bursa Vakfiyeleri 1, *Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları*, C.1, Bursa, 2013.
- TURAN, Şerafettin, "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları" *Tarih Araştırmaları Dergisi* 1, Ankara, 1963, s. 159-200.
- ÜLGEN, Ali Sami, ""Yeni Cami" *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S. II, s Ankara, 1942, 387-398.
- YAVAŞ, Doğan, *Bursa'nın Kalbi Ullucami*, Editörler, Mustafa Kara ve Bilal Kemikli, Bursa İl Özel İdaresi Yayını, Bursa, 2009, s. 133-142.
- YAVAŞ, Doğan, "Bursa Yeşil Cami'de yapılan Onarımlar" XIV. *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Tebliğleri*, Konya 2011, s. 629-640.
- YILMAZ, İbrahim, Dikmen S. Ümit, "Osmanlı Döneminde Yapıların Onarım ve Restorasyonunda Tasarım Ve Onay Süreci", *23.Uluslararası Katılımlı Yapı ve Yaşam Kongresi, Tebliğleri*, Mimarlar Odası Bursa Şubesi, Bursa, 2011, s.169-173.

مرحوم و حضور حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه اولاد و اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 خود در رسیده و واقع بیخ خلده و بیخ حور و غایت حاله تا چنانکه تا اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 از بیخ خلده و بیخ حور و غایت حاله تا چنانکه تا اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 دیوارک یا نندزه جو این کاره میسوزند از درینکه در این ایام اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 نهدم اولاد حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه اولاد و اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 در ترمیزان و اجابت و بر یکدیگر بنده ای ذکر اولاد کاره میسوزند از درینکه در این ایام
 هر وقت اولاد حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه اولاد و اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 در خانه سلطان نام خواجه عظیمی ارسال اولاد اولاد حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه
 سلطان اولاد حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه اولاد و اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 هر چه از این کاره میسوزند از درینکه در این ایام اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 فراع کاره میسوزند از درینکه در این ایام اولاد حضرت علی بن ابی طالب

اولاد حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه اولاد و اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 زود در رسیده و واقع بیخ خلده و بیخ حور و غایت حاله تا چنانکه تا اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 دیوارک یا نندزه جو این کاره میسوزند از درینکه در این ایام اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 نهدم اولاد حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه اولاد و اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 در ترمیزان و اجابت و بر یکدیگر بنده ای ذکر اولاد کاره میسوزند از درینکه در این ایام
 هر وقت اولاد حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه اولاد و اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 در خانه سلطان نام خواجه عظیمی ارسال اولاد اولاد حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه
 سلطان اولاد حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه اولاد و اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 هر چه از این کاره میسوزند از درینکه در این ایام اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 فراع کاره میسوزند از درینکه در این ایام اولاد حضرت علی بن ابی طالب

مرحوم و حضور حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه اولاد و اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 خود در رسیده و واقع بیخ خلده و بیخ حور و غایت حاله تا چنانکه تا اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 از بیخ خلده و بیخ حور و غایت حاله تا چنانکه تا اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 دیوارک یا نندزه جو این کاره میسوزند از درینکه در این ایام اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 نهدم اولاد حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه اولاد و اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 در ترمیزان و اجابت و بر یکدیگر بنده ای ذکر اولاد کاره میسوزند از درینکه در این ایام
 هر وقت اولاد حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه اولاد و اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 در خانه سلطان نام خواجه عظیمی ارسال اولاد اولاد حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه
 سلطان اولاد حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه اولاد و اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 هر چه از این کاره میسوزند از درینکه در این ایام اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 فراع کاره میسوزند از درینکه در این ایام اولاد حضرت علی بن ابی طالب

Belge 5. 28 Mart 1574 tarihinde Piriç Han'ında, Onarım sonrası tahhammüli keşfi gösteren arşiv belgesi. B.K.S. B-90, s. 79

Belge 6. II. Murat vakfına ait marethanenin onarım sonrası çıkartılan tahhammüli keşfine ait arşiv belgesi. B.K.S. A.155, s. 75/1.

مرحوم و حضور حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه اولاد و اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 خود در رسیده و واقع بیخ خلده و بیخ حور و غایت حاله تا چنانکه تا اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 از بیخ خلده و بیخ حور و غایت حاله تا چنانکه تا اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 دیوارک یا نندزه جو این کاره میسوزند از درینکه در این ایام اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 نهدم اولاد حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه اولاد و اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 در ترمیزان و اجابت و بر یکدیگر بنده ای ذکر اولاد کاره میسوزند از درینکه در این ایام
 هر وقت اولاد حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه اولاد و اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 در خانه سلطان نام خواجه عظیمی ارسال اولاد اولاد حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه
 سلطان اولاد حضرت صاحب السیف سلطان باقر بن شاه اولاد و اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 هر چه از این کاره میسوزند از درینکه در این ایام اولاد حضرت علی بن ابی طالب
 فراع کاره میسوزند از درینکه در این ایام اولاد حضرت علی بن ابی طالب

Belge 7. 1603 tarihinde, Sultan Murad Vakfı'nın mütevellisi Mustafa Bey tarafından, onarım sonrası yapılan talep üzerine, keşif heyetinin vakfa ait medresenin onarımı için çıkarttığı tahhammüli keşfi gösteren arşiv belgesi. B.K.S. A.155, s. 75/2